

İŞGAL ALTINDAKİ TÜRK YURDU; KARABAĞ

Turkish Homeland Under Occupation; Karabakh

İbrahim YILMAZÇELİK*

Ali Gökçen ÖZDEM**

ÖZET

Küçük Kafkas Dağları'nın en yüksek kesimlerini oluşturan Karabağ bölgesi, Anadolu'ya geçişin kapısını oluşturmaktadır. Aksi yönde ise, Anadolu'nun, Kafkaslar ve ötesindeki kardeşleri ile irtibatının anahtarı konumundadır. Bu incelemede kısaca Kafkasya'daki Türk hâkimiyeti tarihine yer verilmiş ve buna bağlı olarak tarihi süreçte, Karabağ bölgesinin tarihi ele alınmıştır. Özellikle 1917-1924 ile 1991-1994 tarihleri arasındaki Ermeni işgalleri ve işgal sonrası yaratılan fiili duruma da bütün ayrıntıları ile yer verilmiştir.

Bu dönemde, Azeri Türkleri, bir taraftan uluslararası camiadan yeterli destek alamadan devletleşme sürecini tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan Rus Askeri birlikleri destekli Ermeni saldırılarına karşı koymaya çalışmışlardır. Sonuçta ise 1994 tarihi itibarıyla Azerbaycan, ülke topraklarının beşte birini kaybetmiştir.

Bu tarihten sonra, çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlarının liderliğinde kalıcı barışın temini doğrultusunda görüşmeler yapılmış, ancak amaçlarına ulaşan Ermeniler'in uzlaşmaz tutumu nedeniyle herhangi bir sonuç alınamamıştır. Geçen zaman Ermenistan leyhine olmakta, Ermenistan ele geçirdiği yerleri kendi sistemine her geçen gün daha fazla entegre etmektedir. Bu çalışmada, Dağlık Karabağ sorunu, tarihi olaylar ışığında incelenerek bir durum tespiti yapılmış ve arkasından sorunun çözümü için, yapılması gerekenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan, Karabağ, Dağlık Karabağ, Nagorno Karabakh, Ermenistan

ABSTRACT

Karabakh region which makes up the highest parts of the Lesser Caucasus Mountains is the door opening to the Anatolia. In the opposite direction, it is the key of Anatolia which provides connections with brothers living in Caucasus and beyond.

Turkish rule in Caucasus is reviewed briefly in this study. Accordingly, during the historical period of the Karabakh region are discussed. Especially Armenian occupation between 1917-1924 and 1991-1994 and post-occupation situations are reviewed with all the details.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi (FÜ) İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, iycelik@firat.edu.tr

** Dr., (E) Kurmay Albay, agozdem@hotmail.com

During this period, the Azeri Turks, on the one hand trying to complete the process of statehood without getting adequate support from the international community, on the other hand tried to resist the attacks of the Armenian-backed Russian military forces. As a result, Azerbaijan has lost one-fifth of the country's territory till 1994.

After this date, in accordance with provision of permanent peace under the leadership of various international institutions and organizations were interviewed. However, due to the uncompromising attitude of the Armenians, any results obtained. Passing of time become in favor of Armenia, Armenia conquered areas are more integrated into their system every day. In this study, the Nagorno-Karabakh conflict has been examined in the light of historical events. After made some determinations to solve the problem, tried to determine what to do.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, Nagorno-Karabakh, Armenia

GİRİŞ

Hazar Denizi'nin güneyini kullanarak Batıya göç eden Türk kavimlerinin, ileriye hareketlerinden önce konakladıkları ve daha sonraki süreç içinde yerleşip vatanlaştırdıkları Karabağ'ın, Ermeniler tarafından işgalinin 20. yılı tamamlanmıştır. Başta Birleşmiş Milletler (BM) kararları olmak üzere, birçok önemli uluslararası kurum ve kuruluşların kararlarına rağmen, Ermenistan işgal altında tuttuğu Dağlık Karabağ dahil yaklaşık %20'lik Azerbaycan toprağını geri vermemek için direnmekte, hatta bahse konu bölgeleri kendi topraklarına ve sistemine entegre etmek için çabalarını yoğunlaştırmaktadır. Neticede işgal edilen yerlerin Azerbaycan'na tekrar verilmesinin daha fazla sorunlara yol açacağına dair, yabancı menşeli yayınlar yapıp bu yönde "algı" oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Tarih süreç içinde Karabağ meselesini incelemeyen önce, tarihi ve coğrafi terim olarak **Karabağ** ve **Dağlık Karabağ** bölgelerinin neresi olduğunu, bölgelerin coğrafi özelliklerini ve stratejik önemini açıklamanın faydalı olacağı mülhaza edilmektedir.

Karabağ; Azerbaycan'da bulunan Kür ve Aras Irmakları ile Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki (Kayseri ilinin yüzölçümünden biraz fazla) bir alanı (18.000 km²) kapsayan dağlık ve ovalık kesimlerden oluşmuştur. Tarihi Karabağ Hanlığının sınırları içinde bulunan bölgenin, batısında Ermenistan, doğu ve kuzeyinde Azerbaycan ile güneyinde ise İran bulunmakta olup, bölge coğrafi açıdan "**Küçük Kafkas Dağlarının Merkezini**" teşkil etmektedir¹. (Ayrıntılı bilgi için bkz Harita 1)

¹ <http://www.ezmapfinder.com/tr/map-68499.html>

HARİTA I

Dağlık Karabağ ise; 24 Temmuz 1923 yılında o zamanki Sovyetler Birliği Devleti tarafından, politik ve siyasi gerekçelerle, Karabağ toprakları içinde sözde Ermeni çoğunluğun bulunduğu bölgeleri içerecek şekilde oluşturulmuş, yaklaşık 4.400 km² lik alanı kapsayan bölgedir². (Ayrıntılı bilgi için bkz Harita: II).

Karabağ, Küçük Kafkas Dağlarının merkezi olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda, o merkezin çekirdeğini ise Dağlık Karabağ'ın oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Küçük Kafkas Dağları olarak da adlandırılan Güney Kafkas Dağları bölgesinde bulunan Karabağ'ın sınırları içinde; Camışdağı 3724 m. (Küçük Kafkas Dağları'nın en yüksek yeri), Kızılkafe Dağı 2843 m., Kırkkız Dağı 2827 m. ve Büyük Kırş Dağı 2725 m. bulunmaktadır.

Karabağ bölgesi orta sıcak kuşak, orta soğuk kuşak ve soğuk kuşak olmak üzere üç ayrı iklim kuşağına ayrılmaktadır. Yazları sıcak, kışları ise genellikle soğuk ve kurak geçmektedir. Bölge, sularının bolluğu, iklimin

² International Crisis Group, *Europe Report N°166, Nagorno-Karabakh: Viewing The Conflict From The Ground*, 14 September 2005, s. 32

güzelliği, arazisinin verimli olması sebebiyle tarih boyunca büyük insan kütlelerini kendisine çekmiştir³.

HARİTA II

Dağlık alanı temsilen “**Kara**” ve bağlık gibi verimli arazileri temsilen “**Bağ**” şeklindeki Türkçe sıfat birleşmelerinden oluşan **Karabağ** ismi öz be öz Türkçe olup, bölgeye gelen Türk Kavimleri tarafından verilmiştir. Rusça’da Dağlık Karabağ anlamına gelen “**Nagorno Karabakh**” ismi kullanılmakta ve bu isim tüm yabancı kaynaklarda da aynı şekilde yer almaktadır⁴.

³ Şevkiye Duygu Ata, *Dağlık Karabağ Sorunu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Trabzon Ekim 2010, s. 4

⁴ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, Department of East European Studie, Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999, s. 3

İsmi dahi Türklerden alan bir bölgenin, Ermenilerce nasıl ve neden tartışmalı bir bölge haline getirildiği ve işgal altında tutulduğunu anlamak için bölgenin jeostatejik önemine bakmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Dağlık Karabağ, coğrafi açıdan Kafkasya, Asya ve Avrupa arasındaki transit ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır⁵. Bölge, jeostatejik açıdan Ermenistan ve İran'ı da kontrol edebilecek bir konumda yer aldığı için büyük güçlerin ilgisini her zaman çekmiştir⁶. XVIII. yüzyılda Rusların Kafkas Birlikleri Başkomutanı olan Sisianov, Hindistan yolunu bile rahatça açacak olan bu bölgeyle ilgili 22 Mayıs 1805 tarihli, 19 numaralı raporunda, Karabağ için şu değerlendirmeyi yapmıştır: "... Karabağ, coğrafi mevkiine göre Azerbaycan'ın, dolayısıyla de İran'ın kapısı sayılır. Bunun için de onun elde tutulup tahkim edilmesine daha çok gayret sarf edilmelidir..."⁷

Dağlık Karabağ'ın, Hazar havzasının zengin doğal kaynak ve enerji rezervlerine olan yakınlığı ve Hazar Havzasının kontrol altına imkânına sahip olması, enerji kaynaklarının kritik madde olarak ön plana çıktığı günümüzde önemini arttıran başlıca faktördür. Bölge; Büyük güçlerin, Hazar havzasındaki petrol ve doğalgazı temini, üretimi ve sevkine doğrudan etki edebileceği imkânları sağlamaktadır⁸.

Bölgedeki petrol ve doğal gaz yatakları, Ortadoğu enerji kaynaklarının alternatif durumuna gelmiştir. Bölgedeki kaynakların emniyetli olarak Avrupa pazarlarına ulaştırılması açısından Karabağ'ın elde bulundurulması önem arz etmektedir⁹. Karabağ, Merkezi Asya ile Avrupa arasındaki, **İpek Yolunun kavşak noktasıdır.**

Öte yandan keşfedilen ve yaratılan gerginlik nedeniyle henüz keşfedilmeyen maden yatakları, mineral suları ve orman ürünleri ile bölge Kafkasyanın en önemli kaynaklarına sahiptir.

⁵ Gulshan Pashayeva, *The Nagorno-Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War*, The Turkish Policy Quarterly (TPQ), www.turkishpolicy.com, Winter 2009, p, 56

⁶ Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü Ve Geleceği*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 4

⁷ Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü Ve Geleceği*, s. 9

⁸ Mary Kaldor, Terry Lynn Karl, and Yahia Said, *Oil Wars*, Pluto Press, London, 2007, s. 4

⁹ Kenneth Yalowitz, Svante E Cornell, *The Critical but Perilous Caucasus*, Orbis; Winter 2004, Vol. 48 Issue 1, January 2004, s. 105

Karabağ, kuzeyden ve güneyden gelen göçebe Türklere “kışlak” vazifesi görmüş, bölgeden geçen Türkler burayı kışlık karargâh olarak kullanmışlardır¹⁰. Bunun yanında Azeri kültürüne önemli katkılarda bulunan birçok devlet adamı ve sanatçının yetiştiği topraklar olması açısından da Karabağ’ın Türk dünyası için manevî önemi bulunmaktadır. Ermeniler ise bu bölgenin Hıristiyanlığın son kalesi olduğunu iddia edip dini duyguları sömürerek uluslararası alanda kendi lehine kamuoyu oluşturmaya gayret etmektedirler¹¹.

Jeostratejik önemine paralel olarak Karabağ bölgesi, enerji kaynaklarına hakim olmak isteyen başta Rusya olmak üzere bölgede hakimiyet kurmak isteyen tüm ulusal ve uluslararası aktörlerin dikkatini çekmiştir. **Bölge enejji mücadelesinin oynandığı bir sahne görevi görmeye başlamış ve hatta bu mücadelenin merkezini oluşturmuştur.**

Dolayısıyla zengin tarihî hususların bir makalede detaylı olarak ortaya konulmasının zorluğu ve asıl meselenin detay içinde kaybolacağı düşüncesiyle soruna esas teşkil eden tarihi olaylar bu makalede incelenmeye çalışılmıştır.

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE KARABAĞ

M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Azerbaycan’ın ilk sakinleri Orta Asya’dan gelen Saka Türkleri olmuş ve daha sonraları buraya asırlar içinde çeşitli Türk boyları gelip yerleşmiştir¹². Kimi Türk boyları ise buradan geçerek Anadolu’ya yerleşmiş ve Anadolu’yu vatanlaştırmışlardır. Türk boylarının bu bölgeleri kışlak olarak kullandıkları Dede Korkut hikâyelerinde kuşkuya yer bırakmayacak şekilde anlatılmaktadır¹³.

XI. yüzyıla kadar, çeşitli Oğuz boylarının yerleşmiş olduğu Azerbaycan, yüzyılın ilk çeyreğinde, Selçuklu Türk Devletinin kurucularından Çağrı Bey’in, Doğu Anadolu’ya yaptığı keşif seferinden sonra Türk nüfusunu barındıran bir bölge haline gelmiştir.

Alpaslan’ın 1071 yılında Bizanslılara karşı kazandığı Malazgirt zaferinden sonra Kafkasya’ya doğru yoğunlaşan Selçuklu Türk akınları sırasında Ermeniler, Bizans’a ve Müslüman Emirliklere tâbi olarak dağıtık

¹⁰ Şevkiye Duygu Ata, *Dağlık Karabağ Sorunu*, s.1.

¹¹ Mary Kaldor, Terry Lynn Karl, and Yahia Said, *Oil Wars*, s.158.

¹² Svante E. Cornell, makalesinde; Türklerin Kafkasya’ya geliş tarihinin tartışmalı olduğunu ifade etmesine rağmen, Peter B. Golden’in “The Turkic Peoples and Caucasia” adlı eserine atıf yaparak bu tarihin büyük olasılıkla doğru olduğunu yazmıştır. Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 4

¹³ Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi I*, Ankara 1981, s. 135-138

şekilde bulduklarından, bölgenin tamamında nüfus olarak çoğunluğu oluşturamadıkları gibi, Selçuklular, 1045 yılında, Bizanslıları Gence'de bozguna uğratarak bölgeye girdiklerinde¹⁴, ne bağımsız, ne de yarı bağımsız herhangi bir Ermeni siyasi teşekkülüyle karşılaşmamışlardır¹⁵.

Bölge, XIII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Selçukluların yönetiminde kalmış ve bunu takiben önce Hülagu İmparatorluğu'nun ve daha sonra da İlhanlı'ların hâkimiyetinde kalmıştır. 1374'ten sonra Karabağ ve Nahçıvan bölgesine Karakoyunlu devletinin hâkim olduğu görülmektedir. Bunu takiben Karabağ, Kafkasya'ya hâkim olan Timur İmparatorluğu sınırlarına dahil olmuş, bu süreçte Türk unsurları yoğun şekilde bölgeye yerleşmeye devam etmişlerdir. Timur 1402 yılındaki Anadolu seferinden döndükten sonra, Anadolu ve Suriye'den getirdiği 50.000 Türk ailesinin bir kısmını Karabağ'da iskân etmiştir¹⁶. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri'nin yönetimi altında da bulunan bölge, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile İran Safevi ve Afşar Hanlıkları arasında çekişmeye sahne olmuştur. Sık sık el değiştiren bölgede Afşar Türk Devleti Şahı, Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesiyle birlikte merkezi otorite zayıflamış ve çeşitli Türk Hanlıkları ortaya çıkmış, bu Hanlıklar 1844 yılındaki Rus işgaline kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁷. Bölgenin tarihî gelişimi ve tarihi mekânlar için aşağıda verilen Harita III'e bakılabilir¹⁸.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan bölgesinde kurulan başlıca müstakil Türk Hanlıkları; Bakû, Kuba, Erivan, Nahçıvan, Karabağ, Şeki, Şinvan, Taliş ve Derbent Hanlıklarıdır. Türk ailelerinin egemenliği altındaki bu hanlıkların tamamında, Türk nüfusu ağırlıklı olarak bulunmuş, hatta Erivan Hanlığında dahi 1826 yılında Türk nüfus yoğunluğunun Ermenilerin çok çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir¹⁹.

Ermeniler tarafından hak iddia edilen Karabağ'da, 1747 yılında Penah Ali Bey tarafından merkezi Şuşa olan Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Hanlığın sınırları güneydoğuda Kür-Aras nehri, batıda Keşbek, Salvartı ve Erikli Dağları ile Gökçeğöl, doğuda Kuran-Kür Nehirlerine kadar

¹⁴ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 4

¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, s. 29-31

¹⁶ Şevkiye Duygu Ata, *Dağlık Karabağ Sorunu*, s. 9-10

¹⁷ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:118, Seri:3, Sayı: A 31, II. Baskı Ankara, 1991, s. 2-3

¹⁸ http://www.azerbaijanrugs.com/arfp-wool-historical_notes.htm

¹⁹ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 5

uzanmıştır²⁰. Gürcistan'ın işgaliyle Kafakaslara yerleşmeye başlayan Rusya'nın, etkinliğini Azerbaycan ve İran'a doğru uzatmak istemesi, Karabağ Hanlığını ele geçirilecek ilk hedeflerden birisi haline getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için aşağıda verilen Harita IV'e (Rus Çarlığı Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın İşgali Haritası) bakınız²¹.

HARİTA III

Rusya'nın Hanlıklar üzerine ve İran'a baskısı 1812-1813 yıllarında İran ile savaşa yol açmış, ancak İran yenilerek 1813 tarihinde Gülistan Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır²². Bu anlaşma ile Karabağ'ın yanında Dağıstan, Bakû, Şirvan, Kuba ve Derbent Hanlıkları tamamen Rusya'nın eline geçmiştir²³. Hanlıklarda, takip eden 10 yıl içinde yönetimin tekrar ele geçirilmesi maksadıyla birçok ayaklanma çıkmış ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güç durum ve İran'ın yetersiz desteği sebebiyle, ayaklanmalar başarılı olamamıştır. İran'ın kaybettiği yerleri alma

²⁰ Şevkiye Duygu Ata, *Dağlık Karabağ Sorunu*, s. 12-13

²¹

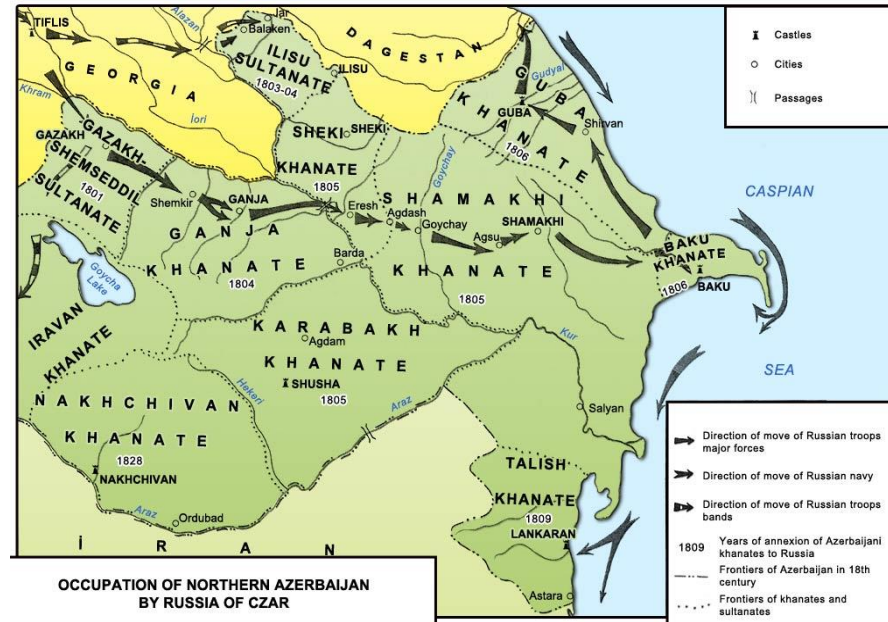
http://azerbaijan24.com/images/albums/azerbaijan%20map/historical%20maps/hist_map_19_e.jpg

²² Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 5

²³ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, s. 4

girişimleri, Rusya ile tekrar savaşa yol açmış, neticede 1828 yılında Türkmençay Anlaşmasını imzalamıştır²⁴. Bu anlaşma ile Rusya, Gülistan Anlaşması ile aldığı yerlere ilave olarak, Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı da topraklarına dâhil etmiştir²⁵.

HARİTA IV

Rusya, Türkmençay anlaşması sonrasında, gelecek yüzyılları dahi etkileyecek göçmen politikasını devreye sokarak, Osmanlı Türkleri, İran Türkleri, Kafkasya ve ötesinde bulunan Türkler arasındaki irtibatı ve gelecekte olabilecek ilişkileri kesecek, Kafkasya'yı ve kaynaklarını etkileyebilecek, kendisine müzahir bir bölge ve devlet yaratmayı amaçlamıştır.

Bu maksada ulaşabilmek için kendisine en yakın gördüğü Ermenileri hedef seçmiş, Osmanlı ve İran bölgelerinde bulunan çok büyük miktarlardaki Ermeni gruplarının Erivan ve Karabağ bölgesini içerecek

²⁴ Adalet İbadov, *Azərbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 7

²⁵ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, s. 4

şekilde Kafkaslara yerleşmesini sağlamıştır. Öte yandan Kafkaslarda yaşayan Türklerin ise Anadolu'ya ve İran'a göç etmelerini teşvik etmiş, bu doğrultuda baskı uygulamıştır. 1823 yılında yapılan Rus Nüfus sayımına göre Karabağ'daki Ermeni oranı %9 iken (%91 Müslüman), bu oran 1932'de %35 (% 65 Müslüman)'e, 1882'de ise % 53 (% 47 Müslüman)'e çıkmıştır²⁶. Sadece bu rakamlar bile bölgede nasıl bir oyun oynandığı açıkça göstermektedir.

Çar I. Nikola'nın emri ile Ermenilerin yerleşmiş olduğu Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarının topraklarını içine alan merkezi Erivan olan bir Ermeni bölgesi kurulmuştur. İşte günümüzde Dağlık Karabağ'ı ve Azerileri topraklarının % 20'ni işgal eden, Nahçıvan ve Anadolu'dan toprak talep ederek büyük Ermeni Devleti hülyası ile yaşayan, sözde 1915 olayları ile sürekli Türkiye'nin önüne engel çıkararak Ermenistan'ın kuruluşunun ilk aşaması böyle gerçekleşmiştir. Rusya bu tarihten itibaren, Ermenistan'ı stratejik emelleri doğrultusunda sürekli olarak kullanmıştır. Özellikle Anadolu ve Kafkaya'daki Türkler ile ilgili olumlu bir gelişme olduğunda, Ermeni konusu, Rusya tarafından kaşınmıştır.

1870 yılında yapılan idari reformlara paralel olarak, Azerbaycan tamamen Rusya'ya bağlanmıştır²⁷. XIX. yüzyıl son sonlarındaki Bakû Petrollerinin tespiti²⁸, bu bölgeye Rusların yanı sıra daha fazla Ermeni nüfusunun gelmesine yol açmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle Rusya, bölgede homejen bir yapı bırakmamış, bölgedeki Türk etkisini ortadan kaldırmıştır.

Bu arada Fransız ihtilalinin yakmış olduğu milliyetçilik ateşi Ermenileri de etkilemiştir. Osmanlı Devletinin Balkanlardaki topraklarında bağımsızlığını kazanan diğer ulusların takip etmiş oldukları şiddet ve terör yolunu seçen Ermeni örgütleri, 1905 yılına kadar kadar hazırlıklarını tamamlamış, emellerini gerçekleştirmek için uygun şartların oluşmasını beklemişlerdir. 1904 yılında Rusların Japonya karşısında aldıkları yenilgi ve takip eden süreçteki karşılıklardan istifade ile Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti faaliyete geçmiştir.

1905 Şubat ayının başında bir Türk'ün hapisaneye götürülürken, Rus Ordusunda görevli bir Ermeni tarafından öldürülmesi, olayların fitilini

²⁶ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s . 5

²⁷ İbrahim Yılmazçelik, "Karabağ Meselesi'nin Tarihi Seyri", *Nilüfer* 7, 1992, s. 3

²⁸ Ariel Cohen, *The New "Great Game": Oil Politics in the Caucasus and Central Asia*, The Heritage Foundation Thomas A. Roe Institute for Economic Policy Studies, 25 January 1996, s. 6

ateşlemiştir. Taşnaksutyun Çete liderinden Nikol Tuman Balyan önderliğinde hazırlıklarını tamamlayan Ermeni çeteler, katliamlarına başlamış, yıl boyunca başta Bakû, Gence, Nahcivan ve Erivan olmak üzere tüm Kafkasyada terör estirmişlerdir. Tarafsız kaynaklarca da teyid edilen rakamlara göre olaylarda Bakû Valisi Nahagidzade ve bir çok üst düzey yönetici dahil olmak üzere, 10.000'nin üzerinde Azeri Türk'ü öldürülmüş, 158 Türk köyü tahrip edilmiştir²⁹.

Ermeni tecavüzlerine karşı, Rusya'dan herhangi bir destek alamayan Azeri Türkleri, 1905 yılında Gence'de Ahmet Ağaoğlu önderliğinde **Dıfai teşkilatını** kurmuştur. Dıfai zamanla teşkilatlamasını Bakû, Nahcivan ve Karabağ gibi merkezlere kadar genişletmiş, Ermenilere karşı başarılı savunma örnekleri vermiştir. Ancak, 1907 yılından sonra bölgede Rus rejiminin tekrar yagınlaşması neticesinde, Dıfai teşkilatına baskılar artmış ve Ahmet Ağaoğlu, Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun ayrılması ile Dıfai teşkilatı, etkinliğinin azalmasına rağmen, varlığını 1917 yılına kadar sürdürebilmiş, bu tarihten sonra **Musavat Partisi'ne** dâhil olmuştur³⁰.

1917 Ekim ihtilali neticesinde ortaya çıkan kargaşadan istifadeyle, konfederasyon şeklinde merkezi Tiflis olan Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşan **Mavera-yı Kafkas Hükümeti** teşkil edilmiş ve 22 Nisan 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir³¹. Güney Kafkas Hükümeti'nin teşkili ile Bakû petroleri üzerindeki kontrolünü kaybedeceğini ve Almanya'nın Gürcüleri koruma bahanesiyle Kafkasyada nüfuz alanı oluşturacağını anlayan Lenin, Ermeni kartını ortaya sürmüştür.

Ermeniler, kendilerine biçilen oyunu mümekkel bir şekilde oynayarak tüm Kafkasya'yı terör alanı haline getirmişlerdir. Tüm alınan savunma tedbirlerine rağmen, Rus destekli Ermenilerin tecavüzleri önlenememiş, 31 Mart 1918 tarihinde Bakû'de soykırım olarak nitelendirilecek katliamlarda bulunmuşlardır. Neticede, Azerbaycan ve Gürcistan Mayıs 1918 tarihinde Mâvera-yı Kafkas Hükümetinden ayrılarak **Azerbaycan Cumhuriyeti** ve

²⁹ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, s. 11-12. Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 6 Erich Feigl, *Un Mythe de la Terreur-Le Terrorisme Armenien, ses Origines et ses Causes*, Salzburg: Druckhaus Nonntal, 1991, s. 215

³⁰ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Bölümü Yakınçağ tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989, s. 8-9

³¹ Selçuk Karataş, *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2009, s. 169

Gürcistan Cumhuriyetini, bu tarihlerde sınırları belirli kendine ait toprağı bulunmayan Ermenistan ise merkezi Tblis olan Ermenistan Cumhuriyetini kurmuştur³².

Ermeniler, Mayıs 1918 ayının sonuna doğru, Erivan'da yeterli nüfus çoğunluğunu oluşturduktan sonra, merkezlerini Erivan'a taşımışlar ve Karabağ ile Nahcivan üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır.

Ermeniler'in, Erivan'daki Türk nüfusunu XIX. yüzyıl sonundan, I. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen yaklaşık 20 yılda, % 83'den, % 4,3'e³³ kadar düşürdüğü göz önüne alındığında, vahşetin ne ölçüde olduğu kolayca anlaşılabilir.

Tarihte kurulan ilk Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan Cumhuriyeti)'ni, Osmanlı Devleti hemen kabul etmiştir. Yeni Devlet, Rus destekli Ermenilerin katliamlarını durduracak güce sahip olmadığından, Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuş, bunun üzerine Osmanlı Ordusu, Nahcivan üzerinden Azerbaycan'a ilerleyerek 15 Eylül 1918'de Bakû'ye girmiştir. Osmanlı Ordusunun bölgeye yerleşmesi ile 100 yılı aşkın bir süre kaynayan bölgede sukun sağlanmıştır. Ancak bu durum çok da uzun sürmemiş, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin 11. ve 15. maddeleri gereğince Osmanlı Ordusu Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalmış ve 17 Kasım 1918'de General Thomson komutasındaki İngiliz Kuvvetlerine Bakû'yü teslim etmiştir³⁴.

İngilizlerin Bakû'ye girmelerinden cesaret alan Ermeni Generali Adranik komutasındaki Ermeni Kuvvetleri, Karabağ ve Nahcivan bölgelerine saldırıya geçmiştir. Saldırıların Karabağ'da katliama dönüşmesi sonucu, General Thomson Ermenilere bir nota vererek, saldırılarını derhal durdurmalarını istemiştir. Buna rağmen Adranek komutasındaki Ermeniler saldırılarına devam edince, Thomson, **Karabağ'ın Azerilere ait olduğunu onaylayarak** buraya Azeri bir Vali ataması yapmıştır³⁵.

³² Svante E. Cornell, *Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance*, Middle Eastern Studies, Vol. 34, No.1, Published By Frank Cass, London, January 1998, s. 52

³³ Abdulhalük Çay, "Ermenilerin Bakû'de yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı", *Atatürk Üniversitesi Tarih Boyunca Türkler'in Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, (8-12 Ekim 1984 Erzurum) Ankara, 1985, s. 243-252

³⁴ Selçuk Karataş, *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi*, s.190.

³⁵ Svante E. Cornell, *Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance*, s. 52, Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, s. 21

Lenin'in yönetimdeki hâkimiyeti sağlaması, Rusların tekrar petrol yataklarına sahip Bakû'ye dikkatini çevirmelerine sebep olmuştur. Kızıl Ordunun doğrudan Bakû'ye girmesi direnişle karşılaşacağından, Bakû'de kendilerine müzahir gruplarla, Karabağ'da ise Ermeniler vasıtasıyla büyük bir isyan çıkması sağlanmıştır. Nitekim Azerbaycan Milli Hükümeti Ermenilerle ve Azerbaycan Bolşevikleriyle meşgul olurken, Kızıl Ordu 26 Nisan 1920'de sınırı geçerek Bakû'ye ilerlemiş ve Bakû'yü ele geçirerek 28 Nisan 1920'de Neriman Nerimanov başkanlığında Sovyet Azerbaycan Cumhuriyetini kurmuştur. Kızılordu, Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verdikten sonra, 6 Aralık 1920'de Ermenistan'ı, 11-12 Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal ederek, Sovyet rejimini Güney Kafkasya'ya yerleştirmiştir³⁶.

Sovyetlerin bölgeye gelmesi Karabağ konusundaki Ermeni arzularını arttırmış, Sovyet yönetimi Aralık 1920 tarihinde Karabağ, Zangezür ve Nahçıvan'ın Ermenistan sınırlarına dahil edilmesini kararlaştırmıştır³⁷. Bu karar Azeri Sovyet Yönetimince kabul edilememesine rağmen somut hiçbir adım atılmamıştır.

Karabağ ile beraber Nahçıvan'ın daha 1918 yılında toprakları bile olmayan Ermenistan'a bağlanması bu iki bölgenin ilelebet Türk yurtluğundan ayrılması demektir. Ancak tarihin bir cilvesi olarak Anadolu'yu kurtaran başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Kurtuluş Savaşı liderlerinin öngörüsü bu vatan topraklarının elden çıkmasına mani olmuştur. Daha Anadolu'daki kurtuluş mücadelesi henüz kurumsallaşma aşamasında iken, Mustafa Kemal Atatürk, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı, 1 Aralık 1920 tarihli talimatta, Azerbaycan toprakları üzerindeki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir³⁸:

“... Azerbaycan'ın tamamen ve cidden müstakil bir devlet haline girmesine taraftarız. Ve bunu temin için Ruslar'ı gücendirmemek ve kuşkulandırmamak şartıyla teşebbüsât-ı lâzime de bulunulacaktır... Kafkasya meselesinin hudut, vesâit-i nakliye ve sâir gibi nokta-i nazarlardan hallinde dâima Azerbaycan'ın ve Şimali Kafkasya menfaatlerinin bilhassa nazar-ı dikkate alınmasına itina olunacağı gibi, Rus ve Ermeniler arasında akdolunan mütarekede Azerbaycan'a zarar veren maddelerin kaldırılmasına çalışılacak ve her milletin mukaddesatına hakim olması düsturuna binaen,

³⁶ Şevkiye Duygu Ata, *Dağlık Karabağ Sorunu*, s. 20

³⁷ İram Khalid, “Nagorno Karabakh Conflict”, *Journal of Political Studies, Issue XIV*, Winter 2008, s. 26

³⁸ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası I*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 205

Karabağ ve sâir gibi Türk ekseriyeti ile meskûn yerlerin Azerbaycan'a bağlı bulunması temin edilecektir... ”.

Bu genel prensip esasları doğrultusunda; 2 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile yapılan Gümrü Anlaşması'nın 2. maddesine, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile imzalanan Moskova Anlaşmasının 3. maddesine, 13 Ekim 1921 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile imzalanan Kars Anlaşması'nın 5. maddesine, Nahcivan'ın özerk bölge olarak Azerbaycan sınırları içinde kalacağı ve buranın Türkiye'nin onayı olmadan değiştirilemeyeceği konmuştur³⁹.

Aralık 1920'de alınan kararın tam aksine yaklaşık dört ay sonra; Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanan başarılı dış siyasetin neticesinde Stalin, Atatürk'ü gücendirmemek ve onu kendi saflarına çekmek için Karabağ'ın tekrar Azerbaycan'a bağlanmasına karar vermiştir. Kararın Ermenistan tarafından beğenilmemesi üzerine 4 Temmuz 1921 tarihinde Stalin'in başkanlığında yapılan toplantıda, Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi kararlaştırılmışken ertesi gün, Karabağ bölgesinde otonom bölge yaratılarak, Karabağ'ın Azerbaycan topraklarına dahil edilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁰. 7 Temmuz 1923 tarihinde Karabağ sınırları içinde sözde Ermeni çoğunluğun yaşadığı bölgeleri esas alarak **“Dağlık Karabağ Muhtar Bölgesi”** oluşturulmuş ve Azerbaycan sınırlarına dâhil edilmiştir⁴¹. Bir ay sonra Dağlık Karabağ'ın merkezi Şuşa'dan, Hankendi (Stepenakert)'ye kaydırılmıştır⁴².

Sovyetler Birliği döneminde, Dağlık Karabağ bölgesinde göreceli bir sessizlik hâkim olmasına rağmen, her Sovyet liderinin değişiminde ve önemli olaylardan sonra Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı ilhak etme çabaları devam etmiştir⁴³. Genel kabul gören **“Ermeni hastalığı daim tekrar olunan bir hastalıktır”** sözünü haklı çıkaracak şekilde, Ermeniler bıkmadan usanmadan girişimlerine devam etmiştir. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılma süreci, Ermenistan için kaçırılmayacak fırsatlar vermiş, bu kapsamda Gorbaçov'un, Glasnost ve Perestroyka politikalarının sağladığı ortamdan alabildiğine yararlanmışlardır.

³⁹ Dursun Yıldırım, Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, s. 22-24

⁴⁰ Iram Khalid, *Nagorno Karabakh Conflict*, s. 26. Svante E. Cornell, *Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance*, s. 53

⁴¹ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, s.82.

⁴² Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 9

⁴³ Iram Khalid, *Nagorno Karabakh Conflict*, s. 28

İlk olarak Ağustos 1987 tarihinde Ermeniler, Karabağ ve Nahçıvan'ın kendilerine bağlanması için 75 bin imzalı bir dilekçeyi Moskova'ya göndermiştir⁴⁴. Müteakiben, Gorbaçov'un Ermeni asıllı danışmanı Abel G. Aganbekyan, 16 Kasım 1987 tarihinde Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu ve bölgenin Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan'a bağlı olmasının gerektiğini açıklamıştır. Ekim ayındaki Ermeni nüfus'un ağırlıklı bulunduğu Çardaklı'ya Azeri yönetici atanmasının kabul edilmemesi⁴⁵ ve Dağlık Karabağ'da görevli memurların Ermenistan'da yargılanma talepleri⁴⁶ gerilimi iyice tırmandırmış, Moskova'nın sesisliği ise Ermeni taleplerinin kabul edilmesi olarak telakki edilmiştir.

Ocak 1988 tarihinde, Ermeni zulmü ve baskısından bıkan binlerce Azeri, Ermenistanı terk etmek zorunda kalmıştır. 1 Şubat ve 11 Şubat 1988 tarihleri arasında Hankendi'de Ermeniler ayaklanarak Bir millet, bir devlet sloganı atmışlar, 13 Şubat 1988 tarihinden itibaren de Dağlık Karabağ'da silahlı eylemlere başlamışlardır⁴⁷.

20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Halk Temsilcileri Sovyeti, Azeri üyelerin katılımı olmaksızın, 17'e karşı 110 olumlu oy ile Otonom Bölgenin Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) ile birleşmesini kararlaştırmış, ancak 23 Mart 1988'de Azerbaycan ve Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkez Komitesi bu kararı reddetmiştir⁴⁸.

28 Şubat 1988'de Bakû'nün 35 km. kuzeyindeki sanayi bölgesi olan Sumgait'te iddialara göre Sovyet istihbaratınca organize edilen⁴⁹ olaylar meydana gelmiş ve olayların sonucunda 26 Ermeni ile 6 Azeri hayatını kaybetmiştir⁵⁰. Ermeniler bu küçük vaka'yı soykırım yalanı ekseninde büyüterek, uluslararası alanda Müslümanların, Hıristiyanları katlettikleri şekline sokmaya çalışmış, bu konuda da çok miktarda taraftar bulmuştur. Günüzde dahi Amerikan Temsilciler Heyetine, Sumgait olaylarının soykırım

⁴⁴ Nesrin Sarıahmetoğlu, "Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri", Erzurum Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 9, 1998, s. 181

⁴⁵ Svante E. Cornell, *Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance*, s. 54

⁴⁶ İram Khalid, *Nagorno Karabakh Conflict*, s. 28

⁴⁷ Cemalettin Taşkıran, *Geçmisten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 122

⁴⁸ Selçuk Karataş, *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi*, s. 216

⁴⁹ International Crisis Group, *Europe Report N°156, Azerbaijan: Turning Over a New Leaf*, 13 May 2004, s. 5

⁵⁰ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri*, s. 186

olarak kabul edilmesi doğrultusunda karar aldirmek için birçok girişimde bulunmaktadırlar⁵¹.

İşgal altında tutukları toprakları, yapmış oldukları katliamları, neden oldukları zulüm ve acıları örtmek maksadıyla bu ve buna benzer Ermeni girişimlerine karşı etkin tedbir alınması, gelecek kuşaklara Tarihimizin lekesiz olarak devredilmesini sağlayacak ve gelecek kuşakların zihinlerinde en ufak soru işareti dahi bırakılmamış olunacaktır.

İstediklerini alamayan Ermeniler, Ermenistan SSC'sinin pek çok bölgesinde özellikle de Azerilerin ağırlıklı olarak buldukları Ararat bölgesinden Azerileri sürgün etmeye başlamışlar, Karabağ Ermenileri ise 12 Temmuz 1988'de Ermenistan SSC'sine bağlandıklarını bildirmişlerdir. Ancak SSCB Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı bu kararı reddetmiştir⁵².

Bölgedeki karşılığın 7 Aralık 1989'da Erivan'da meydana gelen büyük ölçüde can ve mal kaybına neden olan deprem nedeniyle azalması, Sovyetlerin tekrar bölge üzerinde kontrolünün artmasına yol açmıştır. Sonuçta Dağlık Karabağ'ın 11 Ermeni yöneticisi görevden alınmış, SSCB Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı, 12 Ocak 1989 tarihindeki toplantısında, Dağlık Karabağ'ın Ermeni yöneticilerden alınıp Moskova'nın doğrudan kontrolünde özel bir komite tarafından yönetilmesine karar vermiştir⁵³. Bu karar ne Ermenistan'ı ne de Azerbaycan'ı memnun etmesine rağmen, 1989 yılının ilk yarısına kadar bölgede nisbi sükün sağlanmıştır. Ancak ikinci yarıda Ermenilerin Azeri Türkleri üzerine yoğun olarak yaptıkları baskı ve zulüm ile devam ederken 16 Temmuz 1989'da Ebülfez Elçibey liderliğinde Azerbaycan Halk Cephesi kurulmuştur⁵⁴. Azerbaycan Halk Cephesi'nin, son iki yıldır devam eden Ermeni eylemlerine karşı yeterli tedbir almayan Sovyetler ve Azerbaycan SSC yetkililerine tepki olarak kutulduğu ifade edilmektedir. Buna karşılık Dağlık Karabağ Ermenileri de Levon Ter-Petrosyan başkanlığında Ermeni Ulusal Hareketini kurmuşlardır.

SSCB Yüksek Sovyeti, 28 Kasım 1989'da ise, Dağlık Karabağ'da teşkil ettiği Özel Komite'nin başarısızlığı üzerine, Dağlık Karabağ'dan çekilerek, 28 Kasım 1989'da, Dağlık Karabağ'ın tekrar Azerbaycan idaresine verilmesine karar vermiştir. Ermeniler karara 1 Aralık 1989'da "Birleşik

⁵¹ <http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20120228013421700.html>.
<http://newsam.com/tur/news/95557.html>

⁵² Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü Ve Geleceği*, s. 23

⁵³ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 20-21

⁵⁴ Adalet İbadov, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, s. 92

Ermeni Cumhuriyeti'ni kurarak karşılık vermişler ve hemen ardından Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi, Azerbaycan SSC'sinden ayrıldığını bildiren bir karar almıştır⁵⁵. Azerbaycan Yüksek Sovyeti ve SSCB Yüksek Sovyeti Ermenilerin almış oldukları kararı kabul etmemişlerdir.

SSCB'nin Dağlık Karabağ'dan çekilip bölgeyi kaderine terk etmesi, Ermeni şiddetini ve zulmünü daha da arttırmıştır. Çıkan olaylar sonucu sadece Şubat 1988'den beri 120'yi aşkın kişinin öldüğü rapor edilmiştir. Ocak 1990 ayı'nda çatışmaların şiddetlendiği bir dönem olmuştur. Bakû'e gelen yaklaşık 200.000 civarında Azeri mültecinin acılarına oranla meydana getirdikleri küçük olaylar, Rus ve Avrupa basını tarafından abartılı olarak yayınlanmış, neticede, Ermeniler bu örtünün altında şiddetini git gide artırarak eylemlerine devam etmişlerdir⁵⁶.

İddalara göre Bakû'de meydana gelen olaylar, KGB ajanları tarafından Sovyetler'in Bakû'yü işgal edip Azerbaycan'da güçlenen Halk Cephesini kontrol altına almak maksadıyla çıkarılmıştır. Gerçekten de 20 Ocak 1990 tarihinde Bakû civarında büyük askeri yığınak yapan Rus birlikleri, Bakû'ye girmiş ve 600 civarında Azeri'nin ölümüne neden olmuştur. Rus birliklerinin Bakû'de Azeri Halk Cepesi mensuplarını tutuklamaları ve yayın organlarını kapatmaları gibi eylemleri, aslında Azeriler'de başlayan milliyetçilik ve mücadele azmini ortadan kaldırmayı amaçladıklarını, kanıtlayan önemli göstergelerdir⁵⁷.

Ancak Rus işgali, başta ABD, İngiltere olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinden aldığı desteğe, Türkiye'nin tarafsızlık adı altında etkisiz politikasına rağmen, amacına ulaşamamış aksine Azerilerde ulusal uyanışa ve dayanışmaya katkıda bulunmuştur.

Türkiye ise, Atatürk'ün 1921'de ve 29 Ekim 1933'te bu meselelerle ilgili yapmış olduğu konuşmalarda, ortaya koyduğu öngörüsünü anlamamış ve ne yazık ki, XXI. yüzyıla hazırlanamamıştır. Atatürk, 29 Ekim 1933 te bu mesele ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *"...Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün Rusya'nın elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni dengeye ulaşabilir, işte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir*

⁵⁵ International Crisis Group, *Europe Report N°166*, s. 3

⁵⁶ Selçuk Karataş, *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi*, s. 218

⁵⁷ Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü Ve Geleceği*, s. 88

kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak... Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimize içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gereklidir...”⁵⁸.

Gerçekte o zamanki Türk Hükümet sözcüleri itidal çağrısı yaparken, Cumhurbaşkanı Özal Azeriler için”...Onlar Şii, bizler Suniyiz, o nedenle İran’a daha yakınlr...” demiştir⁵⁹.

Bakû’nün işgalinden güç alan Ermeniler saldırılarına artan bir şiddetle devam ederken Irak’ın 2 Ağustos 1990’da Kuveyt’i işgali ile başlayan ve 28 Şubat 1991’e kadar süren Körfez Krizi, çatışmaların öneminin azalmasına neden olmuş, fırsattan istifade ile Rus Ordusu Bakû’de baskılarını arttırmıştır.

Moskova’da 19 Ağustos 1991’de Gorbaçov’a karşı yapılan başarısız hükümet darbesi sadece Gorbaçov’u ve Komünist Partisini yıkmakla kalmamış, aynı zamanda Komünist zulmü altında kalan halkların özgürlüklerine yol açmıştır. Bu kapsamda, 30 Ağustos 1991’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş, Türkiye 1918 Mayıs’ında olduğu gibi, 9 Kasım 1991’de bu yeni Türk Devletini tanıyan ilk ülke olmuştur⁶⁰.

Bunu takiben, Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, bağımsızlıklarını ilan ederek adını “Arstaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti” olarak değiştirmişlerdir. Azerbaycan Parlamentosu bu kararı protesto etmiştir⁶¹.

Ermenilerin, 1991 Eylül ayının ortalarında yeniden Azerbaycan sınırındaki köylere saldırmaya başlamaları ve sonrasında Rusya’nın yeni lideri Boris Yeltsin’in çözüm için çabaları Ermenilerin uzlaşmaz tutumu nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Tüm bu gerçeklere rağmen Rusya Kafkaslardaki etkinliğinin muhafazası için stratejik ortak olarak 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Ermenistanı seçmiş ve onları desteklemeye devam etmiştir. Ermenistan’da yaşamsal destek kaynakları

⁵⁸ Selami Kılıç, “Atatürk’ün Büyük Özlemi Türk Dünyasında Kültür Birliği”, *Atatürk Dergisi (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi)*, III/1, Erzurum, 2000, s. 53

⁵⁹ *Milliyet* 16 Şubat 1990, s. 4

⁶⁰ Svante E. Cornell, *Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance*, s. 59

⁶¹ Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü ve Geleceği*, s. 111

açısından Rusya'ya muhtaç olması nedeniyle Rusya'ya yaklaşmaya devam etmiş Rusya'dan aldığı destekle kendi milli ordusunu kurma çabalarını hızlandırmıştır.

Azerbaycan ise kendi **Silahlı Kuvvetlerinin** yetersizliğinin farkında olarak, Sovyet Ordusunda görev yapan askerlerini geri çağırıştır. Bunun yanında 26 Kasım 1991 tarihinde Parlamentosundan geçirdiği bir karar ile Dağlık Karabağ'ın özerkliğini kaldırmış ve doğrudan merkezin kontrolü altına almıştır⁶².

Tabi ki siyasi bir karar almaktan çok, onu uygulama imkân ve kabiliyetinin olması daha önemlidir. Nitekim Azerbaycan'ın almış olduğu kararı uygulayabilecek gücü olmadığı gibi, karardan sonra Ocak ayı boyunca artan Ermeni şiddeti ile karşı karşıya kalmıştır. Şubat 1992 ayı ise Ermeni zulmünün tavan yaptığı bir dönem olarak tarihe geçecektir. Şöyle ki; Lübnan, İran ve Rusya tarafından teçhiz edilen düzenli Ermeni Birlikleri, Şubat ayının başından itibaren Azeri köyleri olan Malbeyli, Karadağlı ve Ağdaban'ı işgal etmiş, en az 99 Azeri Türk'ünü öldürmüş ve 140'ını yaralamıştır⁶³. 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde ise 366. Rus Alayı destekli Ermeni güçleri, Hocalı'da kadın çocuk demeksizin 600'ün üzerinde Azeri Türkünü katletmiş, geri kalan 7000 civarındaki halkı göç etmeye zorlamışlardır. Hocalı katliamından sonra Cumhurbaşkanı Muttalibov istifaya zorlanmış, 7 Haziran 1992'de Ebulfeyz Elçibey'in cumhurbaşkanlığına seçilmesine kadar, ülkeyi Yakup Mamedov yönetmiştir⁶⁴.

Yeterli savunma gücünü teşkil edemeyen Azerbaycan, aynı zamanda siyasi çekişmelerin içinde kaybolmuştur. Bu fırsatı iyi değerlendiren Ermeniler, 8 Mayıs 1992'de Karabağ'ın önemli merkezi olan tarihi Şuşa'yı ve 18-19 Mayıs 1992 tarihlerinde Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmişlerdir⁶⁵.

Ebulfeyz Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı'na gelmesi ile birlikte Azeri Kuvvetleri Dağlık Karabağ'a karşı taaruzlara başlamış, birlikler başarılar

⁶² International Crisis Group, *Europe Report N°167, Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace, 11 October 2005*, s. 4

Crisis Group Europe Report N°167

⁶³ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 31

⁶⁴ Beşir Mustafayev, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992, Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları* 29, 2011, s. 28-32

⁶⁵ Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü ve Geleceği*, s.112.

kazanarak kaybedilen yerleşim birimlerinden Agdere, Mardakert ve Aşağı Ağcakent ([Shaumian](#))'i geri almışlardır⁶⁶.

Azerbaycan Meclisi'nin Ekim 1992'de Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliğini reddetmesi ile Rusya, Azerbaycan'a yedek parça, mühimmat ve bakım malzemeleri sevkini kesmiş, bu durum zaten yeterince hazırlık yapamayan Azeri Kuvvetlerini olumsuz yönde etkilemiştir⁶⁷.

Şubat 1993'de birliklerini tekrar organize eden Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın kuzeyinde başlattıkları geniş çaplı taaruzlar ile Haziran 1992 ayında Azerilerin geri aldıkları toprakların büyük kısmını, tekrar ele geçirmişlerdir. Buna ilave olarak Kelbecer'i işgal etmişler, Fizuli ve Agnam bölgelerini topçu atışlarıyla dövmeye başlamışlardır⁶⁸.

Aslında bu yenilginin en önemli sebeplerinden birisi, Karabağ'daki Azeri Birliklerinin Komutanı olan Suret Hüseyinov'un, Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey ile mücadelesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, Kelbecer'in düşmesinde sorumlu olarak gördüğü Hüseyinov ile Savunma Bakanı Rahim Gaziyev'i görevden almak istemiş, ancak Rusya tarafından desteklenen⁶⁹ ve silah, mühimmat yardımıyla bulunulan Hüseyinov'un 1993 Haziran ayında Gence'de başlattığı ayaklanma, Halk Cephesi iktidarının sona ermesiyle sonuçlanmıştır⁷⁰. Muhalefetin tamamının Elçibey ve Azerbaycan Halk Cephesi'ne karşı tavrı alması sonucu Nahçıvan Meclis Başkanı ve Yeni Azerbaycan Partisi lideri Haydar Aliyev 15 Haziran 1993'de önce Milli Meclis Başkanlığına seçilmiş, Elçibey'in Bakü'den ayrılarak Nahçıvan'a gitmek zorunda kalmasıyla da Cumhurbaşkanlığı yetkilerini devralmıştır⁷¹.

Azerbaycan iç sorunlarla uğraşırken Ermeni işgalini diplomatik alanda dile getirmeye başlamıştır. Bu kapsamda; ABD Ermeni işgalini kınamış, Avrupa Toplulukları (AT) Ermenistan hükümetinden, Dağlık Karabağ'da

⁶⁶ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 31

⁶⁷ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet - Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, 2004, s. 434

⁶⁸ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, s. 31

⁶⁹ International Crisis Group, *Europe Report N°156*, s. 6

⁷⁰ Yavuz Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47/1, 1998, s. 191

⁷¹ Nihal İncioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasal Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanım" *Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 117

nüfûzunu kullanmasını ve Ermenilerin Azeri topraklarından çekilmesini istemiştir.

Azerbaycan diplomatik ataklarda bulunmaya devam etmiş ve 30 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi, Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarını ve Kelbecer'in işgali konularını görüşerek, "**uluslararası kabul görmüş sınırların dokunulmazlığı ve toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilemeyeceğini**" içeren 822 sayılı kararı kabul etmiştir⁷².

BM Güvenlik Konseyi'nin kararına rağmen Azerbaycan'daki iç istikrarsızlığı fırsat bilen Ermeniler saldırıya geçerek 26-28 Haziran'da Akdere'yi, 23-24 Temmuz'da ise Ağdam'ı işgal etmişlerdir⁷³.

Bu durum üzerine BM Güvenlik Konseyi 29 Temmuz 1993 tarihinde, 822 sayılı kararın uygulanması ile Ağdam ve işgal edilen bölgelerin acilen ve şartsız olarak boşaltılmasını isteyen 853 sayılı kararı çıkarmıştır⁷⁴.

Ağdam'ın işgal edilmesi ile Azeri savunma düzenini ortadan kalmıştır. Bu durumu kaçırmak istemeyen Ermeniler, BM Güvenlik Konseyi gibi en üst düzeyde güvenlikten sorumlu kuruluşun kararlarını göz ardı ederek, **Başarıdan Faydalanma Harekâtına** başlamıştır. Bu kapsamda, Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ'dan koparmak amacıyla stratejik öneme sahip Fizuli'i 23 Ağustos 1993'te, müteakiben Dağlık Karabağ'ı çevreleyecek kuşağı tamalamak için 25-26 Ağustos 1993 tarihlerinde Cebrayil'i ve 31 Ağustos 1993'te Gubatlı'yı ele geçirmişlerdir. Oluşan mülteci akımının trajik boyutlara ulaşması ve İran'ın Azerbaycan sınırları içinde mülteci kampları açması üzerine BM Güvenlik Konseyi, 14 Ekim 1993'de 874 sayılı kararı onaylamıştır. 822 ve 853 sayılı kararlarını içeren bu yeni karar da etkisini gösterememiş, Ekim ayı içinde yeniden tertiplenme ve teşkilatlanmasını tamamlayan Ermeniler, Zengilan bölgesini Azerbaycan'dan koparacak olan Horadiz kasabasını 23 Ekim'de ele geçirmiştir. Bunu takiben Kasım ayı başında Zengilan'ı işgal ederek Dağlık Karabağ etrafındaki kuşağı tamamlayıp, Azerbaycan'ın bağlantısını kesmiştir. Ermeniler'in işgalden sonra yarattıkları fiilî durum için **Harita V** bakınız⁷⁵.

⁷² International Crisis Group, *Europe Briefing N°67, Tackling Azerbaijan's IDP Burden*, 27 February 2012, s. 3

⁷³ Duygu Gözlek, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü ve Geleceği*, s. 113

⁷⁴ International Crisis Group, *Europe Report N°167, Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace*, 11 October 2005, s. 9

⁷⁵ <http://ilqarqurbanov.wordpress.com/2012/11/12/daglik-karabag-faktoru-enerji-politikasinda-sorun-mu-avantaj-mi/>

HARİTA V

Ağdam'ın ele geçirilmesini sonrası Azeri Ordusu'nun düzeni kaybolmuş, firarlar artmıştır. Düzenli Azeri savunması ile karşılaşmayan Ermeniler adeta ava çıkan avcılar misali, sadece silahlarını alıp gezinerek Azeri şehirlerini işgal etmiştir.

Aslında bu aşamada, Dağlık Karabağ'ın, Azerbaycan'dan koparılması ve Dağlık Karabağ'ın etrafındaki bölgelerin tamamının ele geçirilerek, etrafında savunma çemberinin oluşturulmasıyla, Ermeniler savaşın askeri hedefini gerçekleştirmişlerdir. Bu safhadan sonra Ermenistan, Büyük Devletlerin, uluslararası kurum ve kuruluşlar ile diğer aktörlerin yapacakları barış görüşmelerinde, kendisine en avantajlı sonuçları sağlayarak, nihai amacına ulaşmayı ve Azerilerin olası taaruzlarına karşı hazırlıklı olmayı hedeflemiştir. Kısaca **“ben kendi hedefime ulaştım, bundan sonra en fazla biraz ödün vererek olayı nihayetlendiririm”** demiştir. Gerçektende süreç bu şekilde gelişmeye başlamıştır.

Haydar Aliyev'in başa geçmesiyle, iç politikadaki karışıklığın ortadan kaldırılması, askeri birlikler üzerinde kontrolün, birliklerde düzenin sağlanması ve diplomatik alanda Ermenilerin baskı altına alınması çabalarına yoğunlaşmıştır. Nitekim Eylül 1993'de Haydar Aliyev, Rusya

Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve diğer Rus yetkililerle görüşmüş, 24 Eylül 1993 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuştur. 11 Kasım 1993 tarihinde Güvenlik Konseyi önceki kararları çerçevesinde 884 sayılı kararı çıkarmıştır⁷⁶. Ordu üzerinde kısmi kontrolün sağlanmasını müteakip Azerbaycan birlikleri, 22 Aralık 1993 tarihinde tüm temas hattı boyunca (özellikle Ağdere, Kelceber ve Dağlık Karabağ'ın doğusunda) karşı taarruza geçmişler, başlangıçta kazanımlar olmasına rağmen, baskın etkisinin kaybolmasını takiben Ermeni birlikleri kaybettikleri toprakları geri almıştır. Rusya'nın Kafkaslarda kendisinden başka bir güç görmek istememesi, başta Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olmak üzere uluslararası kuruluşların çabalarını etkisizleştirmiş⁷⁷, Rusya'nın öncülüğünde Azerbaycan ve Ermenistan Parlamento Başkanları ile Dağlık Karabağ'daki Ermeni ve Azerbaycanlı toplumların temsilcilerinin katılımı ile Bişkek'de görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda 4-5 Mayıs 1994 tarihinde Ateşkes Protokolü imzalanmış ve 12 Mayıs 1994 tarihinde ateşkes yürürlüğe girmiştir.

Ateşkes, Rusya tarafından 16 Mayıs 1994 tarihinde deklere edilmiş, 27 Temmuz 1994 tarihinde Azeri ve Ermeni Savunma Bakanları ile Dağlık Karabağ Ermeni Askeri Birlikleri Komutanı ateşkes dokümanını imzalayarak ateşkes hukuki geçerlilik sağlanmıştır⁷⁸.

Ateşkesin bu tarihten beri yürürlükte olmasına rağmen, bölgedeki küçük çaplı, az yoğunluklu çatışmalar ve topçu atışları nedeniyle bir çok insan hayatını kaybetmektedir⁷⁹.

Savaşın bilançosu oldukça ağır olmuştur. Azerbaycan, 18.000'nin üzerinde vatandaşını kaybetmiş, topraklarının % 20'si işgale uğramış⁸⁰ ve 1.000.000'dan fazla insanı⁸¹ da zorunlu göçe tabi tutulmuştur.

⁷⁶ International Crisis Group, *Europe Report N°187, Nagorno-Karabakh: Risking War, 14 November 2007*, s. 1

⁷⁷ Edward Walker, *No Peace, No War in the Caucasus: Secessionist Conflicts in Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh*, Center for Science and International Affairs Occasional Paper, February 1998, s. 21

⁷⁸ Edward Walker, *No Peace, No War in the Caucasus: Secessionist Conflicts in Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh*, s. 21

⁷⁹ International Crisis Group, *Europe Briefing N°60, Armenia and Azerbaijan: Preventing War, 8 February 2011*, s. 3

⁸⁰ Gulshan Pashayeva, *The Nagorno-Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War*, The Turkish Policy Quarterly (TPQ), www.turkishpolicy.com, Winter 2009, s.56.

⁸¹ Ariel Cohen, *The New "Great Game": Oil Politics in the Caucasus and Central Asia*, s. 6

Ateşkesten günümüze kadar birçok ülke ve kuruluş öncülüğünde barış görüşmeleri yapılmış, ancak halen hedeflerine ulaşmış Ermenistan'ın çözümsüzlüğü çözüm olarak benimseyen politikaları nedeniyle herhangi bir sonuç alınamamıştır. Çünkü Ermenistan geçen her bir saniyenin işgal ettiği yerleri sistemine dahil etme noktasında kendisine yardımcı olduğunun farkındadır.

SONUÇ

Küçük Kafkas Dağları'nın en yüksek kesimlerini oluşturan Karabağ bölgesi, Anadolu'ya geçişin kapısını oluşturmaktadır. Aksi yönde ise, Anadolu'nun, Kafkaslar ve ötesindeki kardeşleri ile irtibatının anahtarı konumundadır. Aslında Ebulfeyz Elçibey'in, Karabağ'ı "**Türk Dünyasının Gırtlığı**" olarak tanımlaması, stratejik konumunu en iyi şekilde tanımlamaktadır.

Tarihi süreçte Türk kavimleri, Karabağ'ı kışlak olarak kullanmış ve bölgeye yerleşerek vatanlaştırmışlardır. Malazgirt zaferinden sonra bölgeye doğru yoğunlaşan Türk akınları sırasında, Ermeniler, Bizans'a tabi muhtelif aileler halinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bölgeye gelen Türkler, iddaların aksine, burada ne bağımsız, ne de yarı özerk bir Ermeni siyasi organizasyonu ile karşılaşmışlardır.

İran Afşar Türk Devleti Şah'ı, Nadir Şah'ın, 1747 yılında öldürülmesine kadar, Karabağ bölgesi çeşitli Türk imparatorluk ve devletleri içerisinde kalmıştır. Rus işgalinin başlangıcına kadar ise bağımsız Türk Hanlıklarına ev sahipliği yapmıştır.

Bağımsız Türk hanlıklarından bir tanesi, Penah Ali Bey tarafından kurulan, merkezi Şuşa olan Karabağ Hanlığı'dır. Karabağ Hanlığı varlığını 1805 yılındaki Rus işgaline kadar devam ettirmiş, 1813 yılındaki Gülüstan Anlaşması ile Çarlık Rusya'ya bağlanmıştır.

Rus Çarlığı, 1828 yılında İran ile imzaladığı Türkmençay Anlaşması ile bölgede tam bir hâkimiyet sağlamıştır. Ruslar, bu tarihten sonra Kafkasya'yı kontrol altında almak ve Türkler arasında irtibatı kesmek amacıyla, Ermeni çoğunluğun yaşacağı bölgeler oluşturmaya başlamış, bu bağlamda Karabağ'ın merkezî bölgelerine ve Erivan'a, Ermeni göçünü teşvik etmiş, bu bölgelerde yaşayan Türklerin ise Anadolu'ya ve İran'a göç etmesini, baskı ile temin etmişlerdir. Nüfus değişimi o kadar hızlı olmuştur ki, 1823 yılında % 9 oranındaki Ermeni nüfusu, 1882'de % 53'e çıkmıştır.

1917 Ekim ihtilali ile Karabağ'da Ermeni kaynaklı terör ve zulüm, kısa süre önce Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşturulmuş Maveraya-yı Kafkas

Hükümeti'nin dağılmasına ve tarihteki ilk Türk cumhuriyeti olan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açmıştır. Aynı tarihlerde Ermenistan Cumhuriyeti de kurulmuş, ancak işin ilginç yanı, bu dönemde Ermeni Cumhuriyeti kurulmasına rağmen, ülkenin sınırları belirlenmiş toprağı bulunmamaktaydı.

Komünist Rusya'nın merkezdeki hâkimiyeti sağlamasını takiben, Kafkasları tekrar kontrol altına almaları, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmıştır.

Komünist Rusya da, Çarlık zamanında tesis edilen politikayı sürdürerek, Karabağ bölgesinde, sınırları sözde Ermeni çoğunluğun bulunduğu yerleri kapsayacak şekilde, Dağlık Karabağ ismini verdikleri özerk bir bölge oluşturmuş ve bunu Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet (SSC)'ne bağlamıştır. İşte günümüze kadar devam eden Dağlık Karabağ sorunu bu şekilde yaratılmıştır.

SSCB döneminde, Ermenilerin, Dağlık Karabağ'ı kendilerine bağlamak yönde girişimleri olmuş, ancak esas olarak Gorbaçov'un, Glasnost ve Perestroyka politikalarının sağladığı ortamdan alabildiğine yararlanmışlardır. SSCB'nin dağılmasıyla 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiye, Ermenilerin terör ve tacizleri boyut değiştirerek düzenli askeri birlik harekâtı hüviyetine bürünmüştür. Rusya destekli, Ermeni askeri birlikleri 1992-1994 tarihleri arasında Dağlık Karabağ ve etrafını çevreleyen bölgelerin tamamını ele geçirmişlerdir. Kısaca Ruslar, **Ermeni bıçağını, Türkler'in gırtlığına saplamışlardır.**

Ermenilerin askeri hedeflerine ulaşmalarını takiben, yine Rusya önderliğinde, Mayıs 1994 tarihinde, Bişkek protokolü imzalanarak ateşkes sağlanmıştır.

Azerbaycan Türkleri, bir taraftan uluslararası camiadan yeterli destek alamadan, devletleşme sürecini tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan Rus Askeri birlikleri destekli Ermeni saldırılarına karşı koymaya çalışmış, neticede birçok vatandaşını ve topraklarının 1/5'ni kaybetmişlerdir.

Bu tarihten sonra, çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlarının liderliğinde kalıcı barışın temini doğrultusunda görüşmeler yapılmış, ancak amaçlarına ulaşan Ermeniler'in uzlaşmaz tutumu sebebiyle, herhangi bir sonuç alınamamıştır. Geçen zaman Ermenistan lehine olmakta, Ermenistan ele geçirdiği yerleri kendi sistemine her geçen gün daha fazla entegre etmektedir. Dolayısıyla bu süreçte yapılması gerekenler ortaya konulmadan,

bir durum tesbiti yapılacak ve arkasından sorunun çözümüne yönelik önerilere yer verilecektir.

Uluslararası alanda yeterince destek bulamayan Azerbaycan, bir taraftan yeni devlet yaratma ve bunun kurumsallaşmasının sancılarını yaşarken, diğer taraftan Ermeni taarruzlarına maruz kalmış, tarifi yapılamayacak acılar çekmiştir. Halen topraklarını geri alamamış olmanın üzüntüsü ve çaresizliği ile mültecilerin yaratmış olduğu sorunları⁸² tam olarak çözümlenememiştir.

Azerbaycan ülkesinin doğal kaynaklarından istifade ile ekonomisi başta olmak üzere bir çok sorunu çözüme noktasında hızla ilerlerken, kaybettiği toprakları ancak kendi gücü ile geri alabileceğini ve bunun dışında beklentinin hayal olacağını bilmeli, doğal kaynaklardan gelen refahın Azeri ulusunu hareketsizleştirmesini önlemelidir. Dolayısıyla, topraklarını geri almak için bir taraftan diplomatik yolları denemeye devam ederken, diğer taraftan gerekli gücün oluşturulmasını sağlamalıdır.

Ermenistan, kuşkusuz kazanan taraf olmuştur. 100 yıl öncesine kadar bırakın tanımlanmış Ermenistan toprağını, hiçbir bölgede nüfus çoğunluğunu sağlayamazken, şu anda sınırları uluslararası alanda tanımlanmış Devletleri ve Büyük Ermenistan idealleri doğrultusunda başarılı girişimleri bulunmaktadır. Ermenistan Dağlık Karabağ'ı ele geçirmekle kalmamış, onu hem askeri alanda savunacak, hem de barış görüşmelerinde muhafaza edecek yeterli ilave toprağı işgal etmiştir.

Dağlık Karabağ olaylarının diğer kaybedeni Türkiye olmuştur. Kurtuluş savaşındaki buhranlı günlerde dahi Azerbaycan olaylarına doğrudan etki eden Türkiye, o sıkıntılı dönemin yarısı kadar bile olayları yönlendirememiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başta Azerbaycan olmak üzere Türki Cumhuriyetlere tarafsızlık adı altında pasif politika izlenmiştir. Ancak uygulanan bu politikanın uluslararası alanda olumlu etkisi olmadığı gibi diğer ülkeler nezdinde; Türkiye Türk Cumhuriyetlerine yardım yapar, Azerbaycana askeri destek verir, Pan Türkizm hedefleri doğrultusunda hareket eder gibi emperyalist düşünceye sahip ülke olarak görülmüştür. Böyle bir niyeti olmamasına rağmen kendini anlatmakta zaman zaman güçlük çekmiştir. Ermenistan'ın Karadeniz İşbirliği Teşkilatına üyeliği, literatüre Futbol Diplomasisi olarak geçen 2008 yılındaki milli maç sonrası yaşanan Ermenistan ile diplomatik protokoller, Sınır Kapısının açılması tartışmaları, Ermeni açılımı gibi politikalar, ne Ermenileri yola getirmiş, ne

⁸² International Crisis Group, *Europe Briefing N°67*, s. 1

de Azerbaycanı mutlu etmiştir. Yani izlenen politika ile *ne İsa'ya ne Musa'ya yaranılabildiği*.

Kafkaslardaki petrol ve doğal gazın Türkiye'den geçişinin sağlanması başarı olarak görünse bile, Büyük Ağbey olan Türkiye'nin kardeşlerinin üzüntüsü üzerinden kazanç sağlamanın muvaffakiyet kabul edilmemesi daha doğru olacaktır.

Rusya, yayılma stratejisine uygun olarak Kafkaslar gibi stratejik öneme haiz bölgede kontrolü elinde tutmak maksadıyla önce kendisine müzahir bir Ermeni ulusu yaratmış, sonra da Ermeni ulusunun yaşayacağı toprağı oluşturarak Ermeni ülkesinin kurulmasını sağlamıştır. Rusya zayıfladığı her dönemde Ermeni kozu sayesinde bir taraftan Kafkasya'da kontrolü sağlarken, diğer taraftan da çözüm noktasında başrolü kimseye bırakmamıştır. Gücünü tekrar elde ettiğinde ise ilk iş olarak Kafkasları eğemenliği altına almıştır. Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası gücünü kaybeden Rusya, **Kafkasların İsrail'i** olarak yarattığı Ermenistan vasıtasıyla Kafkasyadaki kontrolü hemen hemen hiç kaybetmemiş ve nabzı sürekli elde tutmuştur. Ayrıca Ermenistan'ı set olarak Türkiye'nin önüne dikerek muhtemel Kafkasya ve ötesindeki Türklerle fiziki irtibatın kesilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu krizin Ermenistan'dan sonra ikinci kazananı Rusya olmuştur.

Diplomasilerde ve ülkeler arasındaki ilişkilerde din'in önemli faktör olduğu yadsınamaz bir gerçek olmasına rağmen, İran için söz konusu genellemenin çok da geçerli olduğu söylenemez. Zira İran, Dağlık Karabağ sorunun başlangıcından itibaren Ermenistan'a aktif destek vermiş, hatta silah ve mühimmat yardımında bulunmuştur. Halen, Diaspora tarafından sağlanan destek Ermenistan'a İran üzerinden olmakta, dolayısıyla Ermenilere uygulanan yaptırımın etkisi azalmaktadır. İran'ın çözüm noktasında Azerbaycan politikalarına yaklaştırılması Türkiye açısından önemli bir görev olarak kabul edilmelidir.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini iyi idare ederek, daha önce giremediği alanlarda etkinlik göstermeye başlamıştır. Azerbaycan Petrolleri açısından aslan payını ABD şirketlerinin alması bunun en iyi kanıtı olarak görülmektedir. Ancak ABD'deki Ermeni Diasporası'nın ağırlığı nedeniyle, Ermenilere rağmen ABD'nin Kafkaslarda Azerbaycan lehine politika geliştirmesi söz konusu olamamaktadır. Dolayısıyla řu anda bulunan durum ABD için kabul edilebilecek en uygun durumdur. Bu kapsamda, ABD. nin çözüm aşısından faaliyete geçmeye zorlanması, meselenin uyutulmasını engelleyecektir.

AB için Azerbajan ve Kafkas enerji kaynakları, Rusya'nın enerji üretimindeki tekelinden kurtulmak anlamına geldiğinden, enerjinin emniyetli ve ekonomik olarak kendi pazarlarına ulaşması önemli görülmekte ve bugüne kadar uygulanan politikalarla (Bakû-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Nabucco Boru Hattı gibi) bunu sağlamışlardır. Dolayısıyla mevcut durum AB için de en uygun durumdur. AB ülkelerini de sürecin içine dahil edebilecek politikalar üretilmesi, sorunun çözülmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi Ateşkes anlaşması eksenindeki mevcut durum, Azerbaycan ve Türkiye açısından uygun olmayan koşulları içermektedir. Bu nedenle Dağlık Karabağ ve İşgal edilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a **De Facto** olmaması için küllenmeye başlayan ateşi tekrar canlandırmak gerekecektir.

KAYNAKÇA

Ata, Şevkiye Duygu, *Dağlık Karabağ Sorunu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Trabzon Ekim 2010

Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

Cohen, Ariel, *The New "Great Game": Oil Politics in the Caucasus and Central Asia*, The Heritage Foundation Thomas A. Roe Institute for Economic Policy Studies, 25 January 1996

Çay, Abdulhalük, *"Ermenilerin Bakû'de yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı"*, Atatürk Üniversitesi Tarih Boyunca Türkler'in Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 8-12 Ekim 1984) Ankara 1985

E. Cornell, Svante, *"The Nagorno-Karabakh Conflict"*, Department of East European Studie, *Report no. 46*, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999

-----, *"Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance"*, *Middle Eastern Studies 34/1*, Published By Frank Cass, London, January 1998

Feigl, Erich, *Un Mythe de la Terreur-Le Terrorisme Armenien, ses Origines et ses Causes*, Salzburg: Druckhaus Nonntal, 1991

Gönenç, Yavuz, *"Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar"*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 47/1,1998.

Gözlek, Duygu, *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü Bugünü ve Geleceği*, (Gazi Ün., Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi I*, Ankara 1981

International Crisis Group, *Europe Report N°156, Azerbaijan: Turning Over a New Leaf*, 13 May 2004, *Europe Report N°166, Nagorno-Karabakh: Viewing The Conflict From The Ground*, 14 September 2005, *Europe Report N°167, Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace*, 11 October 2005, *Europe Report N°187, Nagorno-Karabakh: Risking War*, 14 November 2007, *Europe Briefing N°60, Armenia and Azerbaijan: Preventing War*, 8 February 2011, *Europe Briefing N°67, Tackling Azerbaijan's IDP Burden*, 27 February 2012.

İbadov, Adalet, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2007

İncioğlu, Nihal, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasal Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", *Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994

İşyar, Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet - Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul 2004

Karataş, Selçuk, *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2009

Khalid, Iram, *Nagorno Karabakh Conflict*, Journal of Political Studies XIV, Winter 2008

Kılıç, Selami, "Atatürk'ün Büyük Özlemi Türk Dünyasında Kültür Birliği", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi III/1*, Erzurum, 2000.

Milliyet 16 Şubat 1990

Mustafayev, Beşir, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992, Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları 29*

Pashayeva, Gulshan, *The Nagorno-Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War*, The Turkish Policy Quarterly (TPQ), www.turkishpolicy.com, Winter 2009.

Sariahmetoğlu, Nesrin, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Bölümü Yakınçağ tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989.

-----, *Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri*, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 1998.

Taşkıran, Cemalettin, *Geçmisten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Walker, Edward, *No Peace, No War in the Caucasus: Secessionist Conflicts in Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh*, Center for Science and International Affairs Occasional Paper, February 1998.

Yalowitz, Kenneth; E Cornell, Svante, *The Critical but Perilous Caucasus*, Orbis; Winter 2004, Vol. 48 Issue 1, January 2004.

Yıldırım, Dursun; Özönder, Cihat, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.:118, Seri:3, Sayı: A 31, II. Baskı Ankara, 1991.

Yıldız, Hakkı Dursun, "10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu* (Erzurum 8-12 Ekim 1984), Ankara 1985

Yılmazçelik, İbrahim, "Karabağ Meselesi'nin Tarihî Seyri", Nilüfer, Yıl:1, Sayı:7, Mart 1992

İnternet

<http://www.ezmapfinder.com/tr/map-68499.html>

http://www.azerbaijanrugs.com/arp-wool-historical_notes.htm

http://azerbaijan24.com/images/albums/azerbaijan%20map/historical%20maps/hist_map_19_e.jpg

<http://www.1news.com.tr/roportajveyorumlar/20120228013421700.html>
<http://newsam.com/tur/news/95557.html>

<http://ilqarqurbanov.wordpress.com/2012/11/12/daglik-karabag-faktoru-enerji-politikasinda-sorun-mu-avantaj-mi/>